

מלכה נתנזון**אמנות הדיבוב של הצליל הפנימי****על קובץ הסיפורים של חמוטל בר-יוסף מוסיקה**

מוסיקה הוא ספר פרוזה ראשון למבוגרים לפרופ' חמוטל בר-יוסף, משוררת, מתרגמת וחוקרת ספרות, שפרסמה עד כה 14 ספרי שירה, ספר לילדים, 12 ספרי מחקר, עשרות תרגומים מרוסית, צרפתית ואנגלית, ערכים באנציקלופדיות, רשימות ביקורת ופרשנויות על יצירות ספרות ומאמרים מקצועיים; זכתה ב-13 פרסים על ספרי שירה וסיפורת, בעשרה פרסים אקדמיים ובמענקי מחקר: פרס הנשיא, פרס קרן תל-אביב, פרס קרן ירושלים, פרס ויצ"ו לאישה היוצרת, פרס אקו"ם, פרס ברנר, פרס עמיחי, ופרס רמת-גן, ועכשיו על הספר הזה: פרס אס"י (איגוד הסופרים הכללי).

אם המוסיקה היא מלאכת מחשבת של הצבת הצליל והדמם במקטע הזמן, הכוללת את מקצבו, עוצמתו, גווניו ומשקלו - הרי ספרה של בר-יוסף היא אמנות דיבוב הצליל הפנימי של נפש הדמויות הפועלות בסיפורים, אנשים בעלי עולם רגשי סבוך ומורכב, על כל הניואנסים, תוך יצירת מארג לשוני ומושגי המאפיין כל אחד ואחד מהם. אין שפתו של גיבור אחד/ אחת דומה לרעותה, ואין צליל דומה למשנהו. ומכאן שכותרת הספר, מוסיקה, רומזת לא רק לתוכן הסיפורים, אלא היא בעלת רבדים נוספים, שעל הקורא לאתרם ולבנותם. זו אינה רק מוסיקה כפשוטה, אלא מוסיקה המתפקדת גם כמטאפורה וגם כסמל - מוסיקת הנשמה והרגש, ולה בעצם המשקל הרב ביותר. לעתים היא פועמת בקצב האדג'יו, שקטה ומנחמת, אבל רק לכאורה, ולצורך ההשהיה, שכן מתחת לפני השטח כבר רוחשת הלבה המאיימת, ולעתים בקרשצ'נדו מתפרץ, הנושק לא אחת לקופוניה, בעיקר כשמדובר במצבים נפשיים קיצוניים, שהנובלטה "הסיפור של אדם איינזאם", היא הבלטת בהם, כמו גם הסיפור "ביום השנה השלישי". נובלטה זו, וכן הסיפורים "ביום השנה השלישי", ו"מוסיקה", שכבר משמו ניתן להבין עד כמה עמוקה משמעותו לסיפור, הם הטובים לדעתי, בסיפורי הקובץ.

המוסיקה עוברת כחוט השני בכל סיפורי הקובץ. זו המוסיקה של המילים על עגותיהן השונות - שיש בהן כדי לאפיין את הגיבורים, את ריקעם, או את רוח התקופה, והקורא נכבש למילים כבר מן השורות הראשונות של הסיפור "מוסיקה": "הנה הוא כותב, המנוול: 'ונתי שלי', 'חיי משפחה נורמאליים'... את הנכדים הוא אפילו לא מזכיר, המנוול". המילים גם מהדהדות יחסים קשים ומעוותים בתוך המשפחה: "לך תקים סניף מינימרקט - לא איזה בוטיק בונבוניירה בשביל הרושם - עם ירקות אורגניים וקומפקט דיסקים ותכשיטים והכול שיציל את הכבוד של העיר הדפוקה הזאת, שייטן לאנשים טעם של מה זה גן עדן, שייטן להם קצת אמונה..." ("מינימרקט ברוך"), סיפור מכמיר לב על קונפליקט עם שלטונות מס הכנסה, ויחסים קשים בין אב לבתו. ויש שהן מייצגות עברית תקינה, מרובדת ויפהפייה כמו "הסיפור של אדם איינזאם": "השמחה שורה בכל מקום חוץ מאשר בנפשי"; "אני שרוי בשקיעה איטית ומתמדת לתוך תהום, אפוף אדים מחניקים..." "בלים מודים, בעבודה, בקשרי ידידות שולטת הספוראדיות, שאינה מאפשרת בדיקה ועיון." סיפור על יחסים מזוירים ויצירת תלות

של אדם אינטליגנטי, לוקה בנפשו, ומקובע בדעות מוזרות, לבין שני אנשים, שהוא הופכם למרכז חייו, עד כי יש בכוחם להעלותו לפסגות של אושר, או להפילו לתהומות של מצוקה ובכי, לקדמו או לגרום לו לקפיאה או לנסיגה, מבלי שלהם תהיה כלל יד בדבר, לפחות לא באופן מודע. "יום השנה השלישי" הוא סיפור גרוטסקי, אירוני, עצוב ומצחיק, על יחסים מעוותים בתוך המשפחה, המסופר מנקודת התצפית של חלל מלחמה הומי, וכיצד הוא רואה את משפחתו בכלל, וכפי שהיא באה לפקוד את קברו. מראה מצוינת מוצבת מול המשפחה, ובעצם מול כולנו. על האנשים שאכלסו את הדירות

חמוטל בר-101 וספרה מוסיקה

ביפו, לאחר בריחת הערבים, והביאו עמם כוננית קישוטים, שטיחים ופסנתר שחור, בסיפור ("מסטיק"), "אימא אומרת שהם סוחרים, וזה מסביר הכול. 'סוחר' זאת מילה לאדם לא טוב, זה כמו 'בורגני' או 'שוק', זה מה שאנחנו לא, ולא נהיה אף פעם".

בר-יוסף היא מספרת חדת עין ורגישה מאוד, המיטיבה להיכנס לנפש גיבוריה, כפי שהיא עצמה שמה כפי גיבורה אדם בתארו את אהבת חייו יעל: "... אמרה או משפט שכאילו אינם שייכים לנושא, אבל מעידים על עדינות נפש, על יכולת לקלוע אל טיבם של מצבים אנושיים במילים פשוטות". בשני הסיפורים, "הסיפור של אדם איינזאם" ו"יום השנה השלישי", רגישות זו מגיעה לשיאים של ממש. כמי שחיה לצד בעל הלום קרב ומוקפת לא אחת בפגועי נפש במעורבות וקרבה רבים מן הממוצע, מחמת אשפוזיו הרבים, וכמי ש"נפל בחלקה" ללוות חברים בסיפור דומה לזה של אדם, אני נפעמת מיכולתה של המחברת לרדת כך לעומקו של הגיבור האובססיבי, פגוע הנפש וחסר הביטחון, לעומק

נאדייז'דה בת השש (האם נתנה את שמה של הילדה על שם רעייתו של הסופר הרגול אוסיפ מנדלשטאם? האם על שמה של האישה שהעניקה חסותה ותמיכתה הכספית לצי'יקובסקי, ובכך אפשרה לו להמשיך ליצור את יצירותיו הנפלאות? ואולי שתי המחשבות חברו יחד, ליצור עילוי מאריונטי שיהיה נתון לשליטתה, ויגשים למענה את החלום שלא זכתה להגשים בעצמה, באין לה היכולת והכישרון לכך, למרות שניסתה.) הפסנתר הוא סמל מקודש בעיניה, וזה בא לידי ביטוי בין השאר במירוק הבלתי פוסק של הפרקט סביבו.

בר-יוסף אינה בוחרת את שמות גיבוריה באקראי. אפילו שם המלחין המחונן שהאם תולה עליו את גאונות בתה, שצלחה את יצירתו ויכלה לה, לא נבחר באקראי: אלסנדרו סקרלטי האב הודה, "כי כפה על בנו המחונן את המעבר מנאפולי, שם, גם אם היה מקום לכישרונו, לא לכך נועד כישרון זה." באופן דומה ורה מתייחסת לנגינת בתה על האקורדיון האלקטרוני, שצ'ליליו צורמים באזניה והוא "מטומטם", "ממש מטומטם", יצור כלאיים שאינו ראוי לאזנם של בני אדם, ובודאי שלא להיכלל בקטגוריה הנעלה הקרויה מוסיקה. ברגע של ריב ביניהן בתה מכנה את אמה "מטומטמת", והאנלוגיה מתבקשת. רזונה של האם נזכר פעמיים ביצירה, פעם כפי גברים שפגשה ואמרו לה שהיא רזה מדי ואינה נראית טוב, ופעם במחשבתה של בתה, שבניגוד לאב, "חייבת להודות, שגזרתה כשל נערה". רוזן האם הוא ביטוי אירוני לידע הרזוני הדל שלה בתחום המוסיקה. יחד עם זאת, ובאותה נשימה, מוסיפה הבת, כי שפתי האם מעוכות, כשל פסל אפריקני. בתיאור שפתייה של האם, היא מבטאת את קיפאונה של האם, הכבולה לעולם מושגים ישן, ואינה מנסה להשתחרר ממנו. היא מתארת בזלזול את אניצי שערה הבלונדי הדליל של אמה, את "הזקנה הנראית היטב בעיניה, והמנהג הזה שלה לעצום עין אחת כשהיא חושבת, שאינו מוסיף לה יופי". וכמה מגוחך הדבר, שדווקא היא, "הידענית הגדולה", מביעה דעתה הנחרצת על האקורדיון האלקטרוני.

*

חלומה, כמיהתה ותקוותיה של ורה מתרסקים אל קרקע המציאות כשהבת לוקה במחלה קשה ונאלצת לנסוע למשך חודשים ארוכים לבית סבתה ולמרחצאות אודסה. בבית סבתה מגלה הילדה את היופי המפעים שבהדלקת הנרות ומבקשת להיות יהודייה. בכמיהתה זו היא בעצם מבקשת את השחרור והחירות מאמה. אופן סיכוב ידיה השקופות כמעט של הסבתא מעל הנרות, המבטא צלילות, טוהר, ושקיפות רגשית, פועל עליה את פעולתו, וחובר לחירות שחשה כשישבה על הכיסא המסתובב החדש ובמקום לנגן החלה להסתובב הלך וסבוב, כשמחשבותיה מתמלאות בשאלה קרדינאלית: האם מתאימים הצבעים חום וסגול שלבשה חברתה בכיתה, ונפסלה על ידי אחרת? במקום להשיב לה על שאלתה אומרת האם: "נאדיינקה, את צריכה לנגן, יקרה שלי." וכשהיא מספרת לאם שחברתה אמרה לה שהיא קוסמופוליטית, משיבה האם בזעזוע: "זה באמת מאוד לא טוב. מאוד לא טוב. אנחנו נדבר על זה כשתגמרי לנגן" - שיחה שלא התקיימה, כמובן. האם הקשיבה לדבריה? ספק גדול. ואם הקשיבה, הרי שיש בתגובתה הרבה מן הנלעג, שכן, מה היא המוסיקה אם לא קוסמופוליטית?

שחרור הבת מתבטא גם בנכונותה להתערות בארץ, באימוץ שירי ארץ ישראל ובאימוץ האקורדיון האלקטרוני. האם, לעומתה, שגם בלאו הכי התקשתה לעזוב את "אימא רוסיה" על תרבותה ואדמתה, ממשיכה בקיבעונה, ואינה מנסה להתנתק ממקורות יניקתה. ובכל זאת לא שחרור גמור חשה הבת -

רגשותיו ההפכפכים ודרך התנהלותו והתנהגותו יוצאי הדופן. בשלושה סיפורים נוספים "אהבה ראשונה", "אהבת נעורים", ו-"מסטיק", השכול מושחל כברך אגב, מנקודת התצפית של האחות השכולה, שלבד מן ההתמודדות הקשה שלה, כמי שזה אך איבדה אח ונפש תאומה, (בסביבתה איש בעצם אינו נותן דעתו על כך), עליה לתמוך מעתה בהוריה ולחזקם - צעירים החשים קרע וכאב עמוק, מבלי שתהיה להם עצמם נפש תומכת, או אפיק לניקוז הכאב. ההשוואה מתבקשת עם הביוגרפיה של המחברת עצמה.

*

הסיפור הראשון, שעל שמו נקרא הקובץ, ובו בחרתי להתמקד ברשימה זו, תופס אותך כבר מן המשפט הראשון "הנה הוא כותב, המנול:.... " אתה נתפס לשפה הייחודית של גיבורת הסיפור, ורה. על פי ניתוח נומרולוגי של שמה היא מייצגת את טיפוס הארמה - היציבים הריאליים, המעשיים וההגיוניים, בעוד הסיפור חושף אדם נטול חוש שדרה, נתון להשפלה מתמדת ולכזו אלים מצד אלכסנדר בעלה, ולנאדייזדה בתה. שניהם רואים בה אדם נחשל ומטומטם. הבת תוהה כיצד זה האם, שאינה חדלה להאזין ל"קול המוסיקה", אף למדה שנה מוסיקה, אינה יודעת להבחין בין יצירתו של מנדלסון ליצירתו של מוצרט. האב, אלכסנדר, השב מן הקונצרטים תמיד בגילופין, בו לרעייתו על לבושה הכפרי, שאין היא מוכנה לשנותו, ועל טמטומה, ומתייחס אליה כאל אסקופה, שניתן לדרסה בכל עת שהרצון עולה מלפניו, הן במלל והן במעש, כולל מעשי אינוס. רוצה - הוא חי אתה, אינו רוצה - הוא נוטשה לטובת אהובתו, המוסיקאית היהודייה, שבמראיה ובאופייה, שונה תכלית שינוי מזו של רעייתו: היא עדינה, בעלת יכולת קולית נפלאה, חוש הומור, ושיער שחור ומתולתל.

אלכסנדר אומר על אהובתו, "גם היא אמנם יהודייה" והמילה "אמנם", ממחישה את דעתו על רעייתו, ואולי על כלל הנשים היהודיות, שאשתו מייצגת אותן מבחינתו, למרות שהיא בורחת מיהדותה, ומעדיפה להתערות בתרבות ובהווי הרוסיים. לעומת אשתו, הנושאת באופן אירוני את נס המוסיקה, אהובתו היא זמרת אופרה, קונטראלטו, והיא מבטאת בעבורו את תכלית המוסיקה ואת קולה הפנימי, ואף את תכלית קיומו שלו. "המוסיקה קוראת לי", הוא אומר ונוסע אחריה, ואילו לאשתו הוא שולח מן הדרכים "סבון חמצמץ". כשאהובתו מתאבדת הוא מאבד את טעם החיים ואת טעם המוסיקה הנעלה, ונוטש את התזמורת לטובת נגינה בבתי קפה, כדי להפוך את הירע הטכני שלו קרדום לחפור בו ותו לא. מאוחר יותר, כשיבקש לעלות לישראל בעקבות משפחתו שנטש שמונה עשרה שנה קודם לכן, עדיין יראה בכלי הנגינה מכשיר עזר לקיומו בלבד.

מראהו הגס ומשמניו המוגזמים והדוחים, כמו גם פיטום כלבו, שכבר נראה כמותו, בגבינה צהובה, יש בהם כדי להצביע על הבהמיות שאליה התדרדר, וכמובן, על אופיו. הכלב, למרות שאלכסנדר אומר שהוא נאמן לו, מתואר באופן שאינו מייצג את הנאמנות, אלא את הבולסנות הגסה ואת האופי הכלבי של בעליו. השיער שצימח אלכסנדר באוזניו אף הוא מצטרף לביטוי אופיו החייתי.

אצל ורה, לעומת זאת, החומר אינו תופס מקום כלל. כמיהתה היחידה, עד כדי כאב פיסי ממש, היא לעוף על כנפי המוסיקה הקדושה, שהפסנתר הוא מייצגה הבולט, וזאת באמצעות בתה, אותה היא רואה כגאון מוסיקלי, ש"רק שנה למדה, וכבר ניגנה סונאטינה של סקרלאטי בקונצרט תלמידים". זו כל נחמתה בחיים, ולשם כך היא משקיעה את כל עיתותיה, מחשבותיה ומאמציה, והופכת את בתה

שהרי עם נישואיה ועלייתה לארץ ישראל חוברת אליה אמה, והיצרות מתהפכות: האם גוררת את בתה לתוך חייה, עד שהבת אומרת נואש, ומעבירה, באופן אירוני, את ההחלטות הגורליות של משפחתה (האם להיעתר לבקשת האב, שנטש אותן שמונה עשרה שנים קודם לכן, לחבור אליהן בישראל), בידי ברוך, האיש הנפלא (?) שעמו חיה האם כיום.

כשהיא נואשת מבתה, ורה משליכה את יהבה על נכדה. שהוא לפחות ילמד לנגן: "איך אפשר לגדל ילד בלי מוסיקה, סיוט". ולשם כך מוכנה אפילו לנטוש את ברוך, האיש העדין, והטוב שלצידה, שלמרות מעמדו, השכלתו ותרבותו אין הוא נאצל מספיק בעיניה, כיוון שאינו מחובר למוסיקה. היא מעדיפה את אלכסנדר בעלה, גם הרוח והמראה, האכזר, הנצלן והאינטרסנט, שהטעימה אך מרורים, משום שבו "יש עדיין ניצוץ אלוהים", בזכות המוסיקה שלו, הגם שזו כבר אינה מוסיקה של תזמורת, אלא נגינה שהוא מנגן למחיתו בבתי קפה.

ורח שימשה ברומיה כמורה לספרות רוסית, והיא גאה על כך. בעיניה הספרות הזאת מייצגת את הקוד האתי, התרבותי, המוסרי, וההומאני. אבל באופן אירוני היא כוגדת בכל הערכים הללו: היא מתעלמת ממצוקתו של תלמיד שכל ציוניו נפלו, מנסה להתחמק פעם אחר פעם משיבות המורים, ומחובותיה האחרים לתלמידיה ולבית ספרה, לטובת שעות נוספות של תרגול מוסיקה עם בתה, ובמקום להתמקד במקצועות התלמידים היא מעדיפה להתמקד במקצועות ההורים (ולשם כך מוכנה אפילו לעגל פינות בציוני התלמידים) בתקווה שתצמח לה טובת הנאה מן הידע הזה – כמו, למשל, כרטיסים לתיאטרון שקיבלה מאחד ההורים. כל זה כדי להעניק לבתה את המוסיקה הנעלה, ודווקא מידי המוסיקאים הבכירים. בעיני ורה המטרה מקדשת כל אמצעי.

היא כוגדת גם בערכיה כאם: מבטלת כלאחר יד את מחלת בתה, כשכל מעייניה נתונים לערך המוסף המלווה את מחלתה של הקטנה. המחלה תאפשר ארבע שעות תמימות של לימוד ותרגול נוספים. היא מתכחשת גם לערכי המסירות והאהבה היחידים שהיו לה, לברוך, כדי להשיג את מבוקשה.

בורחה של האם באה לידי ביטוי ביחסה ליהדות. האם מקבלת בהבנה את רצונה של הבת להיות יהודייה "נו, כמובן, יהודייה, אלא מה? גדולי המנגנים היו יהודים: יאשה חפץ, אויסטראך, מנחין". אולם הבת, כדי לנגח את האם, אומרת "כן, אבל יהודים לא מנגנים בשבת." האם נדהמת: "אין דבר כזה", היא אומרת, "לנגן זה בדיוק כמו להתפלל. בשבת מתפללים ומנגנים. זה אותו הדבר." תגובתה מקוממת עליה את הבת, המטיחה בה דברים בוטים ועולבים, עד לאקט של הכאת האם את עצמה.

ורח הטמיעה את יחסה המזלזל של הבת יחד עם גישתו המזלזלת של בעלה כלפיה. כשהוא מאפר על הרצפה, ורה אומרת: "הרי קניתי לך מאפרה ליום ההולדת. והוא עונה: "שחשתי הכישרון יעברו...". ורה חושבת שאילו הייתה יפה, היה נוהג בה אחרת. הוא אינו מסתפק בזלזול, אלא גם "מלמד את הילדה מילים של ניבול פה כדי להוסיף קצת שמחה לאטמוספירה בבית. בתור אמן הוא זקוק לשמחה." לצד הטרוניה האירונית הכואבת, ניכרת גם ההכנעה ונמיכות הקומה של ורה. הילדה יודעת שהאם למדה שנה מוסיקה, אולם נותרה בורה בכל הקשור לכך, כפי שהאם מודה במפורש, וזה מה שכל-כך מקומם את הבת ותורם ליחסה המזלזל כלפיה: "היא אומרת את זה באותה קלות ראש עקשנית שבה פושע מסרב להביע חרטה."

האם מודה שזוכרת דבר מהמוסיקה ששמעה. רק פרצופים היא זוכרת, גם כאלה שלא ראתה עשרות שנים, ואפילו את כתמי ידיו של המוסיקאי הזקן, שראתה בהיותה בת שלוש, כשאמה לקחה אותה לקונצרט. "זאת הייתה מוסיקה." ומה בעצם בא ללמדנו הדבר? שבשבילה לא המוסיקה היא העיקר, אלא העובדה שהלכה עם אמה לקונצרט.

*

וכאן עולה הרובד הנוסף והמשמעותי של המוסיקה בחיי הגיבורה: הקשר האסוציאטיבי שנרקם בין המוסיקה, כפי שהיא חוותה אותה בילדותה והתקבעה בתת-המודע שלה, לכין החוויה שחוותה עם אמה. "מוסיקה." עיניה של ורה נחות על המלה האחרונה כאילו הייתה שם חיבה שמישהו אהוב המציא במיוחד בשבילה. "היא מאזינה למוסיקה ונדמית כנישאת על גבי מרכבה רתומה לסוסים שחורים, באיזו עדינות, באיזה כבוד... זוהי בעצם השתקפות האם, (סבתה של הילדה), כפי שעולה גם מנקודת התצפית של הילדה מאוחר יותר. צלילי הפסנתר נשמעים באוזניה רכים ושקופים כמו צעיפים של רקדנית מזרחית - והאנלוגיה מתבקשת. את הילת הקדושה של צלילי הפסנתר היא בעצם מאצילה באופן בלתי מודע על אמה.

ואילו הבת, לא זו בלבד שנטשה את "המוסיקה" הקדושה, אלא חברה לתרבות הצריכה האמריקאית, שהאם כה בזה לה. נדיה רובצת כל היום על המיטה, ומתחילה לקרוא את הספר "איך לרכוש כסף וידידים?", שהאם מתייגת מיד בזלזול, כ"ספר אמריקאי כזה." כשהיא מתבוננת בבתה היא מבחינה בתדהמה בכפות רגליה הרחבות והגדולות מהצפוי, הנתונות בגרביים מלוכלכים, שמתוכם מתבלט הכוהן המעוקם. האם תוהה: "מי היא הילדה הזאת? של מי כפות הרגליים האלה?", מה שמצביע על כך שהאם בעצם לא ראתה מעולם את בתה כמות שהיא, את פנימיותה, אלא את מה שרצתה לראות, ואת מה שהייתה אמורה לייצג ולהגשים בעבורה. בהזדמנות אחרת היא מתבוננת בבתה הבוגרת, ורואה את ראשה, שהוא כמו כדור ברזל, ואברי פניה האחרים תפוחים מאוד. בשני תיאורים אלה היא עורכת אנלוגיה בין הבת לאב, שגם ראשו כמו כדור ברזל, וכל איבריו שמנים, ספוגיים, ודוחים - ואותו, את האיש הדוחה הזה, נטול חוט השדרה והערכים, היא מוכנה להכניס בחזרה לחייה, למען המוסיקה, למען מה שזו מסמלת עבורה. העדר חוט השדרה והערכים הפסולים, יוצרים אנלוגיה מפתיעה בין האם לבין האב. בין האב לבתו, כפי שהוזכר קודם, נוצרת גם אנלוגיה, אך חזקה ממנה היא האנלוגיה הניגודית, שהרי הבת, למרות מראיה הגס, ניחנה בעידון, רגש ופיוט - היא שרה ומנגנת לילדי הגן, ואוהבת את עבודתה.

קובץ סיפורי הספר מוסיקה הוא פסיפס מרתק העובד על כל החושים, שכבר הציור על כריכתו, מאת אנטוש קרון, בא להמחישו. המוסיקה העולה שוב ושוב בין סיפורי הקובץ, הוא גם מסע מרתק בעולם הקסום של המוסיקה, שאין אתה יכול שלא לרוץ ולהאזין לה מיד.

ציורי הלשון על הדימויים המרתקים וההומור המבצבץ פה ושם, גם בסיפורים העצובים ביותר, תורמים רבות ליפי הסיפורים. אדם, המבקש לספר על חייו, מציג את עצמו כאילו הוא מדליק משואה. המבט התמים של אדם על החיים ועל יעל, אהבת חייו, קיצוניות גישתו והתנהגותו, לצד העצב שכבר, גם הם מעוררים צחוק.

בהחלט ספר מרתק.